

Všetko

Míňame ich. Sporíme ich.

o peniazoch

Nikdy ich nemáme dost'.

v jednej

Ako však v skutočnosti fungujú?

lekcii

GAVIN JACKSON

GAVIN JACKSON

Všetko o peniazoch v jednej lekcií

Míname ich. Sporíme ich.
Nikdy ich nemáme dost'.
Ako však v skutočnosti fungujú?

eastone BOOKS

MONEY IN ONE LESSON

Copyright © 2021 by Gavin Jackson

First published in 2022 by Macmillan, an imprint of Pan Macmillan, a division of
Macmillan Publishers International Limited.

Slovak edition © 2022 by Eastone Group, a.s.

Z anglického originálu *Money In One Lesson*, vydaného
vydavateľstvom Pan Macmillan, preložil Peter Štrba.
V roku 2022 vydalo vydavateľstvo Eastone Books, Bratislava.

www.eastonebooks.com

Translation © 2022 Ing. Peter Štrba
Redakčné úpravy: Mgr. Alica Činčárová
Layout: Studio Eastone

Tlač: Finidr, s.r.o.

ISBN 978-80-8109-442-2

Všetky práva vyhradené.

Okrem použitia ukážok pre účely recenzie a kritiky žiadna časť tejto knihy
nesmie byť reprodukována ani šírená v akejkoľvek forme alebo akýmikoľvek
prostriedkami bez predchádzajúceho písomného súhlasu vydavateľa.

Venujem môjmu otcovi

Obsah

<i>Úvod</i>	IX
1. Čo sú peniaze?	1
2. Ako banky fungujú?	15
3. Prečo platíme úroky?	38
4. Z čoho vzniká inflácia?	60
5. Aká je moc peňazí?	80
6. Prečo si vlády jednoducho peniaze nevytlačia?	105
7. Prečo krajiny používajú rôzne meny?	124
8. Znamená viac peňazí väčšie bohatstvo?	141
9. Ako si sporíme peniaze?	159
10. Aká je budúcnosť peňazí?	180
11. Môžu peniaze zachrániť svet?	199
12. Priniesli nám peniaze nerovnosť?	215
<i>Poďakovanie</i>	232
<i>Poznámky</i>	234

Úvod

Keď sa povie peniaze, ľuďom napadnú najrôznejšie čudné myšlienky. Hovorí sa, že keď si niečo chcete zaželať pri Fontáne di Trevi v Ríme, musíte ponad ľavé plece hodiť mincu do vody. Ak toto pravidlo striktné dodržíte, iba vtedy máte zaručené, že sa do „večného mesta“ niekedy vrátite. Keď zase v Británii natlačíte malú mincu do kôry určitých „stromov želania“, malo by vás to vyviečiť z akejkoľvek choroby – hoci potom tieto stromy práve z tohto dôvodu umierajú. A ako deti sme počúvali, že „zúbková víla“ vymení mliečne zuby, ktoré necháme pod vankúšom, za peniaze.¹

Na peniazoch je skutočne niečo magické. Napriek tomu, že ide iba o sadu zástupných žetónov – hoci často ozdobených obskúrnymi symbolmi a frázami v mŕtvych jazykoch –, peniaze dokážu postaviť katedrály, poslať nás do vesmíru alebo spôsobiť, že človek obetuje aj svoje zásady, ktoré dovtedy považoval za najhodnotnejšie. Je iba málo vecí, ktoré by podobným spôsobom dokázali premeniť svet a naše životy tak, ako to vedia urobiť peniaze – a to aj napriek tomu, že sú vo svojej podstate bezcenné.

Napriek tejto mágii sa peniaze spájajú s dosť stereotypnými asociáciami – na myseľ nám prichádzajú postavy, ako je lakomý Ebenezer Scrooge z Dickensovej *Vianočnej koledy*, ktorý si z mincí stavia stĺpčiky a ignoruje potreby svojich zamestnancov. Peniaze majú predstavovať kalkuláciu a racionalitu, nezaujatosť a neosobnosť. Svet peňazí má byť svetom čísel a faktov, v ktorom niet priestoru pre ľudovú tvorivosť či poveru. Záhady, ktoré sa týkajú peňazí, sú zahalené pláštom technického matematického jazyka zahmlievajúceho fakt, že peniaze majú – ako uvidíme v tejto knihe – vždy hlboko ľudský a medziľudský charakter.

Práve sociálna povaha peňazí spôsobila ekonómom problém pri ich definovaní. Východným bodom tejto vednej disciplíny je často – hoci nie vždy – jednotlivec, ktorý sa rozhoduje na základe svojho najlepšieho záujmu,² lenže na rituáli pri Fontáne di Trevi nie je vlastne nič racionálne ani sebecké. A to platí pre čokoľvek, do čoho investujeme peniaze, ktoré majú iba symbolickú hodnotu.

Peniaze sú viac spoločné ako súkromné. Je to zdieľaná fikcia. Je to príbeh, ktorému veríme, kým aj ostatní konajú tak, akoby bol pravdivý. Podobne to zaznelo v nadpise článku v satirických amerických novinách *The Onion*: „Americká ekonomika sa prudko zastavila, keď národ zistil, že peniaze sú iba symbolickou spoločnou ilúziou.“³ Moc peňazí je založená čisto iba na fakte, že všetci sa správame tak, akoby skutočne existovala. Dnes by vám príliš nepomohlo, keby ste trvali na tom, že morské ulity sú peniazmi, no v dejinách existovalo veľa období, keď by ste mali úplnú pravdu. Peniazom dodáva hodnotu kontext.

Ludová tvorba a mýty ako zúbková víla tak vypovedajú o hlbšej pravde alebo prinajmenšom o zmysle. Slovmi jedného historika písuceho na túto tému: peniaze cirkulujú v komunite založenej na viere.⁴ Týmito výmenami – či už hádzaním mincí do studní, alebo odkladaním mliečnych zubov – znovu potvrdzujeme hodnotu, ktorú peniaze majú. Povery posilňujú metaforu, ktorá je podstatou peňazí: že žetóny sa skutočne dajú za niečo vymeniť.

V posledných rokoch sa peniaze začali čudne meniť. Naša viera v ne sa otriasla v základoch: príbeh, ktorý si rozprávame, stráca reálnosť. Keď banky v roku 2008 zlyhali pri finančnej kríze, mnohí z nás sme sa možno prvýkrát pozreli na peniaze lepšie a začali sme rozmýšľať, na čo sa to vôbec dívame. Ekonomický chaos, ktorý potom nasledoval, obrátil pozornosť na úlohu, ktorú banky zohrávajú v našom monetárnom systéme, a na otázku, do akej miery sme vlastne od bánk závislí. Verejné aj súkromné dlhy sa rozbušili. Vládne nariadenie tlačiť peniaze, známe ako „kvantitatívne uvoľňovanie“, nás donútilo klásť si otázku, ako si peniaze dokážu udržať hodnotu, keď sa dajú vytvoriť jednoduchým stlačením tlačidla na klávesnici, a prečo sa vlády tak veľmi snažili splatiť dlhy, ak čelili iba umelému nedostatku hotovosti?

Aj rôzne technické výtvarníky upriamovali našu pozornosť na to, že peniaze asi budú inej podstaty, než akú sme im prisudzovali. To, za čo sme ich

považovali – za kovové mince a papierové bankovky –, sa stráca a dnes môžeme platiť napríklad aj otláčkami prstov. A potom existujú aj nové typy peňazí, ktoré sa vo svete zrazu objavili: kryptomeny, ktorých hodnota akoby jeden deň vyletí do nebies a na druhý deň padne do hlbín. Kryptomeny lákajú prívržencov presvedčených, že zmenia spoločnosť, a tiež mnoho špekulantov, ktorí sa iba snažia rýchlo zarobiť.

Táto kniha sa snaží zbaviť peniaze záhadnosti a vysvetliť, z čoho pramení viera, ktorú v ne máme, ako sa udržiava, čo peniaze umožňujú spoločnosti robiť a čo by sme ešte s nimi mohli dokázať v budúcnosti. Snáď vďaka nej ľudia trochu ľahšie pochopia podstatu celej tejto metafory.

Môže sa vám zdať prekvapivé, že ekonomika má s peniazmi trampoty. No je faktom, že pri modelovaní toho, ako firmy, spotrebiteľia a vlády navzájom interagujú, sa ekonómovia peňazí úplne zbavili. Ekonóm a morálny filozof John Stuart Mill, ktorý žil v 19. storočí, raz napísal, že v podstate neexistuje menej dôležitá vec, ako sú peniaze⁵ – sú podstatné iba vtedy, keď okolo nich nastane zmätok.

Dôvodom je, že Mill (podobne ako mnoho iných ekonómov) vnímal peniaze iba ako prostriedok na dosiahnutie cieľa. Peniaze samotné nie sú dôležité, záleží iba na tom, čo zastupujú: skutočný tovar a služby. Ľudia ich chcú iba preto, lebo ich môžu vymeniť za veci, ktoré sú v skutočnosti užitočné alebo im prinášajú radosť. Samotné peniaze, sterilné a nezmyselné, ak by ich nikto neprijal, nie sú predmetom túžby. Iba zberatelia zháňajú mince alebo bankovky čisto pre ich estetickú hodnotu. Dôležité je, aký je vzťah medzi výrobou a spotrebou – aké jednoduché je vyrobiť tovar a služby, aký veľký záujem o ne existuje. Peniaze nám iba pomáhajú odpovedať na tieto otázky tým, že poskytujú spoločnú mieru na určenie nákladov a zisku a pri obchodovaní nahrádzajú výmenný obchod.

Len sa zamyslite nad knihou, ktorú držíte v rukách alebo počúvate na svojom telefóne. Aby ste si ju kúpili, asi ste museli zaplatiť určitú sumu, ale aby ste tie peniaze zarobili, museli ste najprv vykonať určitú prácu a to trvalo možno hodinu. Peniaze zastupujú tú hodinu vášho času a umožňujú vám vymeniť ju za niečo iné. Nemuseli by sme prihliadať na monetárnu cenu, mohli by sme sa zbaviť peňazí a sledovať relatívny výmenný kurz medzi tovarmi a službami. Hodinou vášho času ste zaplatili za túto knihu, no možno ste si namiesto toho mohli za ňu kúpiť nejaké jedlo. Keď o tom rozmyšľáme takto, umožňuje

nám to pochopiť skutočnú podstatu obchodu, ktorý uskutočňujeme, a skutočnú podstatu ceny, ktorá v spoločnosti vytvára vzťah medzi prácou, čítaním a jedením.

Opomínanie peňazí však bolo príčinou jedného z najväčších intelektuálnych zlyhaní v ekonómii, ktoré viedlo k finančnej kríze v roku 2008. Väčšina predstaviteľov tradičnej makroekonómie, študujúcich národnú ekonomiku spoločne, si povedala, že peniazmi a bankovníctvom sa netreba zaoberať. Predpokladalo sa, že jednoducho fungujú dobre. Jediným cieľom monetárnej politiky – čo je ovládanie prítoku nových peňazí – bolo udržať ceny na stabilnej úrovni.

V tejto knihe tvrdím, že peniaze sú veľmi dôležité. Potvrdzujem to názormi ekonómov a ich hádkami o tom, akú úlohu peniaze zohrávajú: či ide o zabránenie krízam, financovanie vládnych výdavkov alebo destabilizáciu cien. Predstavujem tu množstvo známych ekonómov, z ktorých niektorí sú známymi postavami, napríklad britského ekonóma Johna Maynarda Keynesa, ktorý žil v 20. storočí, alebo škótskeho osvietenského filozofa Adama Smitha. Iní možno nebudú takí výrazní.

Vypožičiavam si aj myšlienky sociológov, antropológov, historikov a tiež filozofov a mnohých novinárov. Je to preto, lebo peniaze nie sú iba o obchode. Peniaze sú mocné: vzostup a pád ríš sa odrazil na ich peniazoch. Peniaze zasahujú do spoločnosti: ovplyvňujú, ako sa k sebe navzájom správame a v akej spoločnosti žijeme. Akokoľvek by ste možno chceli, peniazom sa nevyhnete.

A hoci peniaze sú často abstrakciou, vždy ich ovládajú konkrétni ľudia a organizácie. Keď dočítate túto knihu, mali by ste už snáď okrem iného vedieť aj to, čo je centrálna banka, čo je Medzinárodný menový fond a aké sú dôležité rozdiely medzi dolárom a eurom. Keď budete sledovať správy, budete schopní zasadiť príspevky o financiách a ekonómii do kontextu: budete vedieť, čo to znamená, keď má dolár vysokú hodnotu alebo prečo centrálna banka zvyšujú úrokové sadzby v reakcii na silné ukazovatele zamestnanosti.

To znamená, že toto je politická kniha. Musí ňou byť: peniaze sú vždy politické. Ako uvidíme, spôsob ich spravovania určuje, kto čo dostane. Ovplyvňuje sa tým rozdelenie bohatstva a príjmov v našich ekonomikách.

Odlišné názory na správanie sa peňazí a dokonca aj na ich definíciu ovplyvňujú to, ako naše spoločnosti fungujú a kto je vo vedení. Vždy boli symbolom samotnej politickej moci. Pozrite sa na peniaze vo vašom vrecku, ak nejaké máte, a uvidíte symboly a obrazy, ktoré si štát, ktorý ich vydal, zvolil, aby tým komunikoval určité myšlienky.

Rozumieť peniazom neznamená len to, že ste zodpovední a informovaní občania. Pomôže vám to aj v praxi. Existuje veľa ľudí, ktorí by vás radi zbavili všetkých peňazí, ktoré máte. Hoci táto kniha určite nie je návodom, ako spravovať osobné financie a vyhnúť sa podvodom, je veľa ľudí, ktorí sa pokúsia zneužiť fakt, že peniaze sú záhadné, aby vás obalamutili a sľúbili vám, že vďaka zdanlivo tajomným vlastnostiam peňazí vám ich dokážu priňať viac.

Prvé štyri kapitoly tejto knihy sa zameriavajú na základy – čo sú peniaze, ako sa vytvárajú, koľko stoja a čo určuje ich hodnotu. Keby ste si prečítali iba tieto kapitoly a zvyšok nechali tak, aj to by vám snáď malo stačiť, aby ste nadobudli celkom dobrú predstavu, o čo pri peniazoch ide. Obsahujú tiež aj určité technickejšie názory, pretože sa pozrieme na bankovníctvo a teórie, ktoré opisujú, ako vznikajú úrokové sadzby. Tieto témy sú komplikované, takže by ste sa k nim možno mali vrátiť neskôr, keď si budete čítať ďalšie kapitoly.

Štyri kapitoly uprostred knihy skúmajú niektoré večné politické otázky, napríklad medzinárodný monetárny systém, ako financovať vládne výdavky, vplyv zahraničných pôžičiek a potenciálny vplyv peňazí na prosperitu. Budete sa stretávať s tým, že toto sú témy, o ktorých ľudia diskutujú odpradáвна – sčasti preto, lebo v základe sa týkajú sociálneho konfliktu: ktorá skupina platí a ktorá dostáva. Tieto kapitoly obsahujú zostručnenú históriu ekonomického myslenia a ukazujú, ako sa toto myslenie neustále prispôbuje a prehodnocuje v zmysle súčasného výkonu ekonómie. Opisujú ekonomickú históriu prevažnej časti minulého storočia – to sa týka hlavne bohatých krajín. Od veľkej hospodárskej krízy počas 30. rokov cez japonské stratené desaťročia počnúc 90. rokmi až po krízu v eurozóne v prvom desaťročí 21. storočia.

Záverečné štyri kapitoly opisujú niektoré viac-menej súčasné diskusie, napríklad ako fungujú finančné trhy a na čo slúžia, ako technika mení

podstatu peňazí, rozprávajú o úlohe peňazí pri boji s klimatickou zmenou a napokon sa pýtajú, či samotné peniaze spôsobujú sociálnu nerovnosť. Tieto diskusie prebiehajú aj teraz, keď píšem túto knihu, a ich podstata sa bude meniť ešte aj v čase, keď si ju budete čítať. Avšak princípy, ktoré tu predostieram, vám pomôžu pochopiť, o čom presne sa ľudia dohadujú a prečo.

Pri pomenovaní tejto knihy som sa inšpiroval dielom Henryho Hazlitta z roku 1946 s názvom *Economics in One Lesson* (*Všetko o ekonomike v jednej lekcii*). Hazlitt bol významný dopisovateľ amerických hospodárskych novín *The Wall Street Journal*. Lenže okrem názvu knihy a faktu, že zastávam rovnakú pozíciu v britských novinách *Financial Times*, toho veľa spoločného nemáme. V skutočnosti sa do veľkej miery nezhodneme na tom, aký vplyv peniaze majú.

Hazlittova kniha sa sústreďuje na príklad s rozbitým oknom. V tomto príbehu ktosi hodil tehlu do pekárovho okna. Črepiny popadali do cesta a vonku sa zhromaždil dav, ktorý po krátkych prejavoch súcitu povedal pekárovi, aby sa pre to netrápil. Rozbité okno je totiž v skutočnosti podľa nich niečo vítané: vytvorila sa tým práca pre sklenárov. Oprava rozbitého okna znamená možno pre pekára náklady, no tieto mimoriadne výdavky pomôžu robotníkom pracujúcim v biznise so sklom. To časom vytvorí väčšiu zamestnanosť a vyšší plat, ktorý budú títo pracovníci môcť míňať možno aj na pekárenské výrobky. Rozbité okno nám teda v skutočnosti všetkým pomohlo.

Toto je v podstate omyl.⁶ Ak oprava okna stojí 25 dolárov, je to 25 dolárov, ktoré pekár mohol namiesto toho minúť na nové oblečenie. To, čo sklári získali, nedostali krajčírky. Celková minúť suma ostala rovnaká, ale namiesto toho, aby sa do komunity dostalo nové oblečenie, musí komunita teraz pracovať len na to, aby sa opravilo okno, ktoré už predtým existovalo. Vykoná sa rovnaké množstvo práce, ale v skutočnosti sa všetkým tým úsilím nezíska nič. Keď si odmyslíme peniaze, jasne vidíme, čo sa vlastne udiało: pekár bude musieť vymeniť určitú svoju prácu za určitú prácu sklárov.

Hazlitt nás poučuje – a je to dobrá lekcia –, že okrem vecí, ktoré vidíme, musíme myslieť aj na tie veci, ktoré nevidíme. Keď dav vidí rozbité okno, vidí všetku ekonomickú aktivitu a zamestnanosť, ktorú by oprava okna

mohla vyprodukovať. Nevidí však, čomu to zabránilo. Napríklad tomu, že pekár si za tie peniaze nekúpi oblečenie. Hazlitt hovorí, že by sme mali myslieť na všetky účinky, ktoré sa ako vlna budú šíriť ekonomikou, nielen na tie, ktoré sú zjavné.

Argumenty v tejto knihe vám však ukážu, že tento príklad nie je až takým omylom, akým sa javí byť na prvý pohľad. Kľúčový predpoklad tejto lekcie je v tom, že všetky zdroje ekonomiky sú plne využité. To znamená, že všetko, vrátane času robotníkov, sa využíva v maximálnej možnej miere – keď pekár zaplatí sklenárovi za nové okno, vynahrádza tým čas, ktorý by sklár mohol využiť na nejakú inú robotu. Čin vandalstva iba presúva zdroje z užitočnejšej činnosti na v zásade nezmyselnú úlohu opraviť niečo, čo nemuselo byť rozbité.

Pre Hazlitta sú peniaze iba „závojom“, ktorý zahaľuje skutočnú ekonomiku fyzických vecí. Keď pekár vymení peniaze za nové okno, v skutočnosti vymieňa časť tovarov, ktoré sám vytvoril, za časť tovarov, ktoré vytvoril niekto iný – pečivo za okno. Peniaze sú symbolom, ktorý stojí za týmto obchodom. Vo svete bez peňazí – ktorý si ekonómovia občas predstavia, keď sa snažia pochopiť náš svet – predstavujú kúpa a predaj to isté. Ak by pekár chcel zaplatiť krajčírke za oblečenie, musel by jej dať koláče alebo chlieb.

Peniaze tu však vstupujú priamo do diania, čo naznačuje, že niekedy sa nepredá všetko, a to znamená, že nie každý, kto chce prácu, je zamestnaný. Pekár môže predáť koláče bez toho, že by si niekedy chcel niečo kúpiť, a tak uloží výsledok predaja do hotovosti. Čo sa týka príkladu s rozbitým oknom, nemáme istotu, že pekár by minul tých 25 dolárov – mohli ostať vo forme mincí odložené v pohári na chladničke alebo vo forme bankoviek schované pod matracom.

Aj keby sme sa veľmi chceli zbaviť peňazí, aby sme videli, čo sa deje pod povrchom, nemôžeme. Vládnú nad ekonomikou nezávislou mocou nielen preto, lebo ich môžeme hromadiť, ale tiež preto, lebo vždy sa ich dá vytvoriť väčšie množstvo. Za opravu rozbitého okna mohol pekár zaplatiť požičanými peniazmi. Zadlžiť sa nemusí byť vždy najmúdrejším riešením, no umožňuje nám to míňať viac. Aby sme pochopili, aké sú dopady rozbitého okna na zamestnanosť, potrebujeme pochopiť, ako peniaze fungujú a ako ich ľudia používajú.

Hazlitt tvrdí, že či už pekár minul peniaze, alebo nie, minul by ich niekto iný. Ak by nemal ako využiť hotovosť a vložil by ju do banky, banka by mohla požičať tieto peniaze niekomu inému a potom by mohol nájsť pre ne využitie tento človek. Keď sporíme, znamená to, že niekto iný investuje a v ekonomike sa minie rovnaké množstvo peňazí.

Peniaze však nefungujú tak, ako si Hazlitt myslel. Sú elasticke a banky dokážu vždy vyrobiť ďalšie peniaze – aj bez toho, že by si niekto u nich najprv začal sporiť. Toto je lekcia, ktorú prináša táto kniha: na peniazoch záleží. A aby sme pochopili prečo, musíme si najprv zodpovedať prvú otázku: Čo presne sú peniaze?

1. Čo sú peniaze?

Peniaze sa najlepšie chápu na príklade s pivami. Nákup a predaj piva je totiž skvelým prostriedkom, ako si ujasniť fungovanie peňazí. Barman, ktorý si vedie zoznam – sleduje účty zákazníkov, pravidelným hosťom pripisuje na „sekeru“ a snaží sa dosiahnuť, aby sa všetky podlžnosti napokon splatili –, robí rovnakú prácu, ako bankár, ktorý sa zaoberá abstraktnejším svetom peňazí.

To všetko sa jasne ukázalo v Írsku v roku 1970.¹ V to leto Írsku došli peniaze, keď zamestnanci šiestich najväčších bánk vyhlásili štrajk. Na ich strane bola – aspoň oni to tak brali – moc nad zdrojom životnej sily ekonomiky. Bez ich práce by zákazníci nemali prístup k hotovosti, aby si mohli kúpiť tovar od firiem, ktoré by zase nemohli platiť mzdy. Štrajkujúci pracovníci očakávali, že manažment sa rýchlo skloní pred tlakom verejnosti a splní jej požiadavky.

No v rozpore s predpovedami to ekonomika Írska prežila v podstate bez ujmy² – stala sa tak príkladom, na ktorom sa demonštruje, ako fungujú moderné peniaze.

Ako hlavný spôsob platby sa zaviedli šeky. Obchody a firmy sa zásobili hotovosťou ešte pred štrajkom – to však nestačilo. Namiesto toho obyčajní ľudia jednoducho začali vypisovať potvrdenky, že si navzájom dlhujú, a sú pripravení vyrovnať sa, keď sa banky znova otvoria. Šeky sa však stali náhradou peňazí vďaka tomu, že ich mohli využívať nielen pôvodní zákazníci a predajcovia – podobne ako pri bankovkách.

Jeden britský ekonóm, ktorý navštívil Írsko počas štrajku, zavolať do svojej banky, keď sa vrátil domov. Zistil, že keď jeho šek, ktorý sa dal uplatniť

v otvorenej britskej banke, daná banka vyplatila, boli na jeho zadnej strane podpisy. Každý Ír, ktorý so šekom narábal, zakaždým podpísal, že presúva svoj dlh na niekoho iného.³

A teraz vysvetlím, prečo je potrebné hovoriť o pive. Do diania sa zapojila sieť írskych krčiem, ktoré nahradili banky ako hlavné inštitúcie zodpovedné za splácanie dlhov, čím umožnili zákazníkovi vymieňať dlžobné úpisy za hotovosť.

Predstavme si, že Albert chcel zaplatiť Brende za jeden odpracovaný deň. Mohol teda jednoducho napísať Brende šek na 100 libier. To však pre Brendu znamenalo problém: ak si chcela kúpiť niečo za 50 libier, nemohla tento šek použiť. Keďže banky boli zatvorené, nemohla ho vložiť na svoj účet a vybrať si 50 libier v hotovosti. Aj keby chcela niekomu zaplatiť 100 libier, ten niekto by možno Alberta nepoznal a nemusel by byť ochotný veriť tomu, že šek bude mať svoju hodnotu, keď sa banky znovu otvoria.

Krčmy poskytovali riešenie. Krčmár, ako majiteľ podniku, ktorý narába s hotovosťou, prichádzal vo svojom bare každý deň do styku s obrovskými objemami bankoviek a mincí, takže často mal dostatok zdrojov na to, aby vymenil šeky za niečo, čo sa dalo použiť ako platidlo. Krčmári, podobne ako bankári, to však nerobili z lásky k ľuďom: prijímali šeky iba vtedy, ak mali pocit, že budú splatené. Počas štrajku raketovo stúpol počet podvodov a občas sa to podvodníkovi aj prepieklo: jeden podnikavý fanúšik dostihov vypísal šek na koňa a potom použil svoju výhru na splatenie dlhu.⁴

Krčmári boli v tejto pozícii vo výhode. Keďže už predtým si viedli záznamy o „sekerách“, poznali miestnych ľudí a vedeli, do akej miery je pravdepodobné, že ich vyplatia. Poznanky o klientele im pomáhali vyhodnocovať kvalitu dlžobných úpisov a určovať, koľko peňazí môžu uvoľniť bez toho, že by to ohrozilo ich podnikanie. V tejto knihe sa ešte viackrát stretnete s tým, že peniaze sú úzko prepojené s informáciami a rizikom.

Na írskom bankovom štrajku sa môžeme poučiť dvakrát. Prvou lekciou je, že aj dlh je určitou formou peňazí. Aby ste niekomu zaplatili, môžete na to využiť fakt, že niekto iný vám dlhuje peniaze. Samotný prenosný príslub platby sa môže stať platidlom. A možno ho vyrobiť z ničoho – dlžobný úpis môže napísať hocikto.

No kriticky dôležitá je druhá lekcia: peniaze sú závislé od dôvery. Dlh nemá žiadnu hodnotu, ak ľudia neveria, že bude splatený. Šeky skutočne

môžu vzniknúť z ničoho, no sú bezcenné, ak neveríte, že človek, ktorý ich vystavuje, vás vyplatí. Krčmy zohrávali túto úlohu dozorca, lebo majitelia si zapisovali, kto je „vysoko dôveryhodný“ dlžník a kto nie.

V konečnom dôsledku tak krčmy a tiež iné podniky, ako napríklad obchody, ktoré vyplácali šeky, vytvorili monetárny systém bez bánk. V tomto systéme existovali dva druhy peňazí: prvými boli dlžobné úpisy – šeky, ktoré mohli kolovať v ekonomike. Mali hodnotu, pretože ľudia očakávali, že dlh bude splatený, keď sa banky znova otvoria.

Ďalším druhom peňazí bola hotovosť – množstvo fyzických peňazí v pokladniciach podnikov a v peňaženkách ich zákazníkov. Celkové množstvo peňazí bolo kombináciou týchto dvoch druhov a mohlo kolísať, aj keď množstvo hotovosti sa nemenilo. Existoval hotovostný monetárny základ a celková zásoba peňazí vrátane hotovosti a šekov. Šeky boli napokon vyplatené v tvrdej mene, no dobre fungovali aj ako peniaze, keď hotovosť nebola dostupná. Dokonca, keď sa šekové knižky minuli, írski obchodníci si vyrábali vlastné. Jeden bankový úradník spomínal, že videl aj šekovú knižku vyrobenú z toaletného papiera.

Starobylý pôvod peňazí

Príklad írskeho bankového štrajku nám však odhaľuje iba polovicu celkového obrazu. Aby sme peniaze pochopili úplne, musíme sa vrátiť až k ich vzniku v staroveku.

Keď sa Britské múzeum rozhodlo vyzozprávať príbeh o pôvode peňazí, tiež použilo príklad s pivom.⁵ Jedným z najstarších predmetov v jeho zbierke – okrem švédskych platňových medených peňazí a obrovských kamenných peňazí z ostrova Yap – je aj hlinená tabuľka zo starovekej Mezopotámie, na ktorej sú zapísané denné prídely piva, ktoré prináležali robotníkom. Tento opis dlhu sa dnes považuje za jeden z najstarších peňažných zápisov.

Existoval však aj iný príbeh o pôvode peňazí, ktorý nájdeme v knihe Adama Smitha *Pojednanie o podstate a pôvode bohatstva národov*,⁶ čo je základný text modernej ekonómie. V nej Smith píše, že na to, aby ľudia získali, čo potrebovali, spoliehali sa na výmenný obchod. V „primitívnej ekonómii“ mohol lovec vymeniť svojho bizóna za ovocie. Ak nechcel ovocie,

musel nájsť niekoho iného, kto ovocie chcel. Smith ďalej píše, že peniaze vznikli, aby sme sa nemuseli spoliehať na „zhodu potrieb“.

Žiadny antropológ alebo sociológ nikdy nenašiel žiadny skutočný príklad ekonomiky založenej na takom výmennom obchode, aký opisuje Smith.⁷ Ekonomiky, ktoré existovali pred vznikom peňazí, boli väčšinou podľa vedcov ekonomikami darov. V týchto spoločnostiach sa vymieňali dary, čo vytváralo očakávanie reciprocity.⁸ Namiesto výmenného obchodu mohol lovec jednoducho dať zberačovi a rybárovi mäso v očakávaní, že zberač a rybár mu zase dajú ovocie a ryby, keď bude on hladný.

V podstate sa tým vytvoril určitý dlh.⁹ To, že lovec daroval mäso, znamenalo, že rybár musí splatiť tento dlh tým, že daruje ryby. Ak by rybár nepomohol lovcovi, keď by prišiel naňho rad, stratil by tvár a spoločenské postavenie.¹⁰

Táto výmena darov nemusí byť nevyhnutne altruistická a môže predstavovať súťaž. Jedna kolónia v Papue Novej Guinei, ktorá využívala aj austrálsky dolár ako súčasť daru, považovala za veľmi zlé, keď človek iba splatil dar – zvyčajne prasatá –, ktorý dostal počas slávnosti. Dôležité bolo vrátiť viac, ako človek dostal. „Veľký muž“ bol ten, kto dal najviac. Všetci ostatní mu boli zaviazaní a stal sa najmocnejšou postavou v kmeni.¹¹

Takéto normy sa dajú vynútiť v malých spoločnostiach, kde každý každého pozná. Len si predstavte skupinu priateľov, v ktorej sa o jednom človeku začne hovoriť, že nikdy „nezatiahne kolo“, „nezaplatí rundu“. Ľudia sa ho budú strániť a nebude už môcť byť súčasťou skupinového ekonomického systému. Jeho dlh sa považuje za nesplatený. Tento človek narušil systém recipročných darov.

No v ekonomike, ktorej súčasťou sú tisíce transakcií medzi cudzincami, je potrebné zaviesť meradlo, na základe ktorého je zrejmé, koľko vám dlhuje spoločnosť ako celok. Ide o celkový objem tovarov a služieb, o ktoré môžete požiadať druhých ľudí a ktoré môžete potom dostať. V našej ekonomike to znamená peniaze: ukážte niekomu bankovku v hodnote 10 libier a dotýchny vám ju vymení za tovar v hodnote 10 libier.

Peniaze sú vlastne symbolom, ktorý zastupuje to, čo nám ekonomika dlhuje. Spomeňte si na nášho lovca z ekonomiky darov. Z lovu donesie bizóna a podelí sa oň s rybárom a zberačom ovocia. Môže si pomyslieť: „Okej, teraz mi za mäso, ktoré som doniesol, dlhujú tri kusy rýb a päť kusov ovocia.“ Môže to však aj sčítať: „Dlhujú mi veci v hodnote desiatich kusov ovocia.“

Takto to funguje v našej monetárnej ekonomike: pracujeme a na naše bankové konto dostaneme nejaké číslo – našu mzdu. Mzdy sa merajú v peniazoch namiesto ovocia, no stále sú mierou toho, čo nám spoločnosť dlhuje za prácu, ktorú sme poskytli. Potom, ak chceme, môžeme ísť vymeniť tento dlh za ovocie alebo za niečo iné. Kľúčovou inováciou je vytvorenie štandardnej jednotky, ktorá nám umožňuje porovnávať hodnotu hodiny nášho času s tovarmi, ktoré si za ňu môžeme kúpiť. Je to všeobecná miera ekonomickej hodnoty.

V ekonomike darov sa dlhy takto nekvantifikovali. Lovec si myslel, že mu komunita „späťne dlhuje“. Nemyslel si, že má nárok na konkrétne množstvo zdrojov. Tieto dlhové vzťahy sa prepletajú s inými sociálnymi silami. Len si pomyslite na napätie, ktoré vzniká na rande, keď treba určiť, kto zaplatí účet v reštaurácii. Dar od vášho partnera, ak zaplatil za všetko, sa nechápe v zmysle konkrétnej sumy peňazí. Je to prepletené s najrôznejšími očakávaniami a predstavami o galantnosti, sexualite a moci. A ani dar často nebýva dôkazom nesebeckosti.

Kľúčový posun v kvantifikovaní týchto dlhov v zmysle „zúčtovacej jednotky“, univerzálneho meradla, ktoré nám umožňuje porovnať hodnotu veľmi rozdielnych vecí, pravdepodobne nastal najskôr v starobylej Mezopotámii – v krajine ležiacej medzi riekami Eufrat a Tigris, pričom jej súčasťou boli aj niektoré časti dnešného Iraku, Sýrie a Turecka. Hlinené tabuľky v Britskom múzeu patria medzi najstaršie záznamy týchto dlhov, ktoré sa napokon merali v štandardných jednotkách, a nebrala sa do úvahy všeobecná povinnosť vzájomne sa podporovať.

Mezopotámia bola hostiteľskou krajinou pre civilizáciu, ktorú dnes nazývame sumerská, a jej súčasťou boli niektoré z najstarších miest v histórii ľudstva. Presun ľudí do miest znamenal časté ekonomické interakcie medzi cudzincami. Podľa niektorých vedcov tým vznikla potreba nového spôsobu rozdeľovania tovarov, dosť odlišného od ekonomiky darov založenej na reputácii.¹²

Pokiaľ máme informácie, tieto mestské ekonomiky boli založené na centrálnom plánovaní, pričom chrám bol kľúčovou inštitúciou, ktorá koordinovala produkciu a distribúciu. Archeológovia si myslia, že účtovníci v chráme používali malé hlinené predmety, ktoré zastupovali rôzne komodity: drobné vázy a valce predstavovali olej, vlnu a byliny. Mnoho predmetov sa

možno dalo zapečatiť v hlinenom valci a označiť pečaťou podobnou podpisu, čo v podstate predstavovalo zmluvu, ktorú treba dodržať.

Neskôr sa počet predmetov zapisoval klinovým písmom, čo je najstaršia forma písma v histórii. Používala sa na účtovníctvo, napríklad na sledovanie prídelov piva robotníkom, nie na zapisovanie príbehov. To znamená, že prvé peniaze sa objavili ako abstrakcie na hlinených tabuľkách podobne, ako keď súčasné peniaze ostávajú väčšinou uložené v kremíkových čípoch. Neskôr babylonskí pisári používali tieto tabuľky na zaznamenávanie astronomických pozorovaní. Každý deň zapisovali pozíciu planét a popri tom uvádzali aj zoznam cien šiestich dôležitých komodít: jačmeňa, datlí, kukurčiny (druh byliny), kardamómu, sezamu a vlny. Každá dostala cenu v zmysle pevne stanovenej hmotnosti striebra – v šekeloch.¹³

Mnoho názvov mien – libra, peso či šekel – má pôvod v slovách, ktoré sa kedysi používali na označenie miery hmotnosti. Kazašské tenge pochádza zo slova „váha“ – a ako pri skutočných váhach, aj štandardná jednotka nám umožňuje určiť rovnocennosť medzi rôznymi tovarmi: jeden kilogram pomarančov váži ako jeden kilogram olova. Podobne aj štandardizovaný koncept ekonomickej hodnoty nám umožňuje porovnávať cenu komodít a služieb na jedinej škále. Namiesto porovnávania sezamu a vlny, vlny a kardamómu, kardamómu a jačmeňa a tak ďalej... potrebovala každá komodita iba vyjadrenie v striebre. Striebro fungovalo ako „zúčtovacia jednotka“ pre všetky ostatné výrobky.

Sumer nemal dosť vlastného striebra. Väčšinu tohto vzácného kovu musel dovážať od obchodných partnerov alebo prípadne z kolónií v Anatólii v dnešnom Turecku. Nedostatok striebra často znamenal to, že striebro v tabuľkách bolo iba číslom používaným pri zúčtovaní. Umožňovalo chrámovým byrokratom uskutočňovať výpočty a vytvárať ekonomické predpovede bez toho, že by museli prechádzať cez všetky už spomínané porovnávaná. Aj vedci pochybujú, že by Sumeri na trhu naozaj vážili striebro, a predpokladajú, že obchodníci umožňovali svojim zákazníkom brať tovar na úver. Kov bol iba prostriedkom, ako zaznamenávať výšku dlhu podobným spôsobom, ako keď sa zapisuje „na sekeru“ v krčme.¹⁴

Táto zúčtovacia jednotka napokon nadobudla fyzickú podobu, keď v kráľovstve Lýdia v Anatólii, ktorej vládol Kroisos, známy svojím bohatstvom,

vyrazili prvé mince.¹⁵ Išlo o hrudky z prírodnej zliatiny zlata a striebra nazývanej elektrum a neboli to mince, ako ich chápeme dnes, pretože nemali rovnakú veľkosť a tvar. Ich spoločnou vlastnosťou bola hmotnosť. Na dôkaz toho sa do nich vyrazila levia hlava, čo predstavovalo záruku danú kráľom.

Tým, že sa abstraktná „zúčtovacia jednotka“ zmenila na fyzický predmet, peniaze sa stali prístupnejšie a užitočnejšie. Zákazníci a obchodníci už nemuseli vážiť striebro potrebné na dokončenie transakcie. „Ekonomika darov“ založená na osobných vzťahoch a reputácii ustúpila a monetárna ekonomika kvantifikácie a obchodu mohla expandovať.

Funkcie peňazí

Peniaze majú najmenej tri účely.¹⁶ Sú výmenným prostriedkom, zúčtovacou jednotkou a úložiskom hodnoty. Šeky, ktoré sa vypisovali počas írskoho bankového štrajku, fungovali ako výmenný prostriedok, no počítali sa v štátom vytvorenej zúčtovacej jednotke: v írskej libe. V Lýdii boli prostriedkom výmeny mince, no zúčtovacou jednotkou bola hmotnosť striebra.

Lenže aby niečo predstavovalo peniaze, musí to byť tiež úložiskom hodnoty. Nie je dôležité len to, že sa vám vrátia peniaze, ktoré ste požičali. Podstatné je tiež, aby hodnota týchto peňazí ostala rovnaká – aspoň približne. Iba málo ľudí by si chcelo uložiť peniaze v banke, ak by existovalo riziko, že budú bezcenné v zmysle možnosti kúpiť si za ne tovar a služby, keď príde čas na ich míňanie.

Ekonomovia teda rozlišujú medzi tým, čo nazývajú „reálna“ a „nominálna“ cena tovaru. „Reálna“ cena sa pokúša prispôbiť meniacej sa hodnote peňazí. Keď si zoberieme príklad ekonomiky darov, ovocie malo hodnotu troch päťn ryby; v monetárnej ekonomike by ekvivalentná „nominálna“ cena mohla byť 60 pencí za ovocie a 1 libra za rybu. V „reálnych“ cenách by v tom nebol rozdiel: 6 libier a 10 libier – relatívna cena ovocia v oboch prípadoch je 60 percent ceny ryby.¹⁷

Pomer týchto dvoch cien je rovnaký, hoci monetárna cena je vyššia – musíte sa vzdať troch päťn ryby, aby ste dostali jedno ovocie. Peniaze sprostredkujú transakciu, ale nominálna cena nemení reálnu cenu.